

Tekke Eğitimi ve Literatürü

Mustafa Kara*

I. Giriş

İSLÂM medeniyetinin temelindeki üç terim şunlardır: Allah, müslüman ve mescid. Buna dördüncü terimi eklemek istersek o da peygamberdir. Peygamber, insanlara nasıl Müslüman olunacağını, Allah'a nasıl ibadet edileceğini öğreten insandır.

Din eğitiminin ilk muallimi Hz. Peygamber, ilk mektep binası da Mescid-i Nebvî olmuştur. Daha sonraki yüzyıllarda coğrafyanın büyümesiyle ihtiyaçlara göre müesseseler çoğalmış, mektep / medrese / tekke gibi kurumlar devreye girmiştir. Bir başka ifadeyle Hz. Peygamber'in tek başına yürüttüğü eğitim, kendilerinden sonra alt başlıklara ayrılarak farklı kişi ve kurumlarca yürütülmüştür.

İslam medeniyetinde din eğitimi ile ilgili olarak üç kurum öne çıkmaktadır: mescid, medrese, tekke. Bu üç kurum bazen aynı külliyyede yer alırken bazen de bağımsız yapı veya yapılar topluluğu olarak görülmektedir. Bazen mescid aynı zamanda medrese ve tekkenin görevini görmüş bazen de tekke olarak yapılan bir binaya vakfiye gereği atanan kişinin müderris olma şartının koşulması hizmetlerin bir çatı altında toplanmasına sebep olmuştur. Bazı mescidlerin medrese bazı tekkelerin mescid görevi görmesi bir tarafa, genel durum değişmektedir: Mescidler ibadetler için, medreseler ilmî faaliyetler için tekkeler ise tasavvufî-kalbî yolculuklar içindir.

İslam dünyasının büyümesi ve gelişmesi sebebiyle ilmî / fikrî / felsefî / ah-lâkî / içtimaî / bediî anlayış ve yorumlarda da farklılaşmalar ortaya çıkmıştır. Bazı âlimler Kur'an ve Hadisin metnini anlamaya çalışırken bir bölümü de bu iki kaynağın tuttuğu ışıqla insanı, kainatı ve hakikati kavramaya gayret etmiştir. Farklı anlayış ve kavrayışlar mezhep ve ekollerin temellerini atarken tartışmaların şiddetini de zaman zaman yükseltmiştir.

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Hız. Peygamber'in vefatından yaklaşık yüz sene sonra farklı tavır ve yorumlarıyla dikkat çeken insanlar da vardı. Bunlara âbîd, nâsik, zâhid gibi isimler veriliyordu. Bu insanlar daha çok ibadet ve taatle meşgul oluyor, dünyadan çok ahireti düşünüyor, maddeden çok manâya önem veriyor, kalıptan çok kalbe yöneliyor, dinî vecd ve coşku için ellerinden geleni yapıyor, kendileri gibi düşünenlerle bir araya gelip sohbet etmeye önem veriyor, içinde yaşadıkları dünyayı ve içerlerinde yaşayan alemi anlamaya ve anlamlandırmaya çalışıyorlardı.

Bir müddet sonra bu "haldaş" ve "fikirdaş"ları bir araya getiren bir mekân da oluşturdular. Zaman içinde çok yaygınlaşacak olan bu basit yapı tekke, zaviye, düveyre, savma'a, dergâh, hangâh, asitane, ribat gibi çok değişik isimlerle anılacak ve medeniyetin aslî unsurlarından biri haline gelecektir.

Tekkelerde verilen eğitimin detaylarına geçmeden maddî/mimarî yapının özelliklerine kısaca temas etmekte fayda vardır.

Tekkelerin mimarî yapılarını, içinde buldukları tabiat şartlarının tayin ettiğini söylemek zor değildir. Dolayısıyla Bağdat şehrinde yapılan bir tekke ile Belgrat şehrinde inşa edilen bir zaviyenin dış görünüşü aynı olmayacaktır. Ama her iki mekânın ibadet ve sohbet etmeye elverişli, öğrenmeye ve dinlenmeye uygun bölümleri olacaktır.

Tarihî ve mimarî bilgilerden ulaşılabileceğimiz tespitler şöyle sıralanabilir:

1. Basit bir gölgelikten, tek bir odadan ibaret tekkeler olduğu gibi bahçeli bir mekanda tek veya çift katlı binalar da vardır.
2. Cami, medrese, hamam, türbe, çarşı gibi değişik yapıları ihtiva eden külliyelerde müstakil bir kurum olarak hizmet veren dergâhlar da vardır.
3. Zengin vakıflarla desteklenen bazı tekkeler hizmet alanlarını da çeşitlendirmiştir. Kendi dervişlerinin yanında gelip geçenler için bir sosyal güvenlik kurumu özelliği taşıyan dergâhlar insanın ruhuyla beraber bedenine de hizmet etmiştir.
4. Geniş bir arazi üzerinde kurulan "tam teşekküllü" bir zaviyede şu bölümler vardı: Mescid / Şeyh evi, harem / Derviş odaları / Mescid / Kütüphane / Ahır / Mutfak / Avlu / Mezarlık.
5. Osmanlı coğrafyasında daha çok ahşap malzemeden yapılan tekkelerin büyük kısmı yangın, deprem gibi tabii afetler, bir kısmı da ilgisizlik sebebiyle ortadan kalkmıştır. Bir bölümü tamirlerle XX. yüzyıla ulaşmıştır. Bugün ise orijinal şeklini koruyan tekke bulma ihtimali, imkânsız derecesinde azalmıştır.
6. Bazı tekkeler bağlı olduğu tarikatın özelliklerine, ritüellerine göre şekil almıştır: Sema'/mukabeleye uygun olarak inşa edilen Mevlevîhaneler bunun en güzel örneğidir. Halvet için küçücük odaları ihtiva eden Halvetî tekkeleri de vardır.

Bu genel bilgilerden sonra tekke eğitiminin özelliklerine geçilebilir.

II-Tekke Eğitiminin Bazı Özellikleri

Tekke eğitiminin bazı özelliklerini sıralamaya geçmeden önce şunu belirteyim: Konu ile ilgili ne eğitim tarihi ne de tasavvuf tarihi uzmanlarınca yeterli bir çalışma yapılmıştır. Belki her iki alana hâkim olan insan(lar)ın böyle bir araştırma ve inceleme yapması gerekecektir.¹

1. Tekke Eğitimi Zorunlu Değildir

Dinin esaslarını öğrenmek, iman, ibadet ve ahlâkın ana ilkelerini kavramak, abdest namaz gibi dinî pratiklerin uygulamasını yapmak, kısaca farzları ve haramları tanımak zorunludur. Her Müslüman bunları ergenlik çağına eriştiğinde öğrenmeli ve uygulayabilmelidir.

Tekke eğitimi ise bu safhalardan sonra başlayan bir eğitim olup tabiri caizse zorunlu değil seçmelidir. Ancak, belli bir yaşa geldiği halde yukarıda sıralanan temel ilkeleri öğrenemeyen müridlere bu esaslar öğretilir, daha sonra esas derse geçilir.

Kısaca tekke eğitimi almak dinî açıdan zorunlu değildir. Sufilere göre Allah'a giden yollar sınırsızdır. Bunlardan biri de tasavvuf yoludur. Bu yol da kendi içinde yollara ayrılır. Bu "yol"ların çeşitliliği insan yaratılışından kaynaklanmaktadır.

2. Belli Bir Yaş Sınırı Yoktur

Tekke eğitiminin başlama yaşı yoktur. Çok erken yaşlarda bu yola girenler olduğu gibi, geç dönemde veya medrese tahsilini tamamladıktan sonra böyle bir tercih yapanlar da vardır. Belli bir yaşa kadar iş-güç meşgalesiyle tekke ta-

¹ Konu ile ilgili, yeterli olmamakla beraber, bir takım çalışmalar yapıldığını belirtmeliyiz. Örnek olarak bkz. Kadir Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, Nasihat Yayınları, Ankara, 2007; Osman Eğri, *Bektaşilikte Tasavvufî Eğitim*, İstanbul: Horasan Yayınları, 2001; Şakir Gözütok, *Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1996; Osman Türer "Bir Eğitim Müessesesi Olarak Tasavvuf", İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu 1, 15-17 Ekim 1993, Urfa, 1994, ss. 287-293; Mehmet Demirci, "Bir Eğitim Aracı Olarak Mevlevî Çilesi", *Marîfe*, Konya, 2007, cilt:7, sayı: 3, ss. 105-122; Nadir Al, "XVIII. Yüzyılda Siirt Yöresinde İlim Kurumları ve İlim Adamları", Yüksek Lisans tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001; İsmail Çelik, "Bir Eğitim Kurumu Olarak Tekke ve Zaviyeler", Yüksek Lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005; Şakir Gözütok, "Bir Din Eğitimi Disiplini Olarak Tasavvuf", Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992; Zübeyr Akçe, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemindeki Eğitim Müesseseleri Üzerine Bir Deneme", Yüksek Lisans tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

rafına dönüp bak(a)mayanlar derviş olabileceği gibi, dervişliğin şartlarını yerine getiremediği için bu yoldan ayrılanlar da vardır. Çünkü tasavvufî hayat bilgiden çok duygu merkezli bir hayattır. Duygu alışverişi olmayınca gelişme ve güzelleşme ol(a)mamaktadır.

Yaş sınırının olmaması müridle mürşid arasındaki yaş farkını da ortadan kaldırmaktadır. Yani çok genç bir mürşidin çok yaşlı bir müridi olabilmektedir. Bu durum gönül alışverişine engel olmamaktadır.

3. Mürşid Gereklidir

Dinin “olmazsa olmaz”ları bellidir. Bunları iki başlık altında toplamak mümkündür: Farzlar ve haramlar. Bu iki konuya dikkat ederek yürüyen bir Müslüman hedeflediği noktaya ulaşabilir. Fakat sözkonusu yolculuğu tasavvufî bir neşve ile yapmak isteyenlerin bir şey daha yapması gerekir: Bu yolda kendisine rehber olacak bir şahsı bulmak ve onunla yürümek. Yani tasavvufî yol, kendimizin icad ettiği usullerle veya kitaplar okuyarak, belgeseller seyrederek kat edilebilecek bir yol değildir. “Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır” sözü bu anlamdadır. Yoksa “tasavvufî hayata girmeyenin hali haraptır” anlamında değildir. Yaşayan bir insandan feyz almadan gönlünü saf hale getirenlere ise “Üveysî” denir. Ancak bu istisnâ bir durumdur. Bilindiği gibi istisnalar kaideyi bozamaz.

4. Mürşidi Aramak Bulmak Gerekir

İlk eğitim genellikle en yakın kurumlarda yapılır. Dinî eğitim mahalle camiiinde başlar, mektepte devam eder. Tasavvufî eğitimde mürşidini herkes kendisi arar ve bulur: Eve yakın olan tekkeye veya aile fertlerinin mensup olduğu şeyh efendiye bağlanmak diye bir esas yoktur. Aksine kişi kendisi arayacak, araştırarak, tanışacak, görüşecek sonra karar verecektir. Çünkü bu eğitim bir gönül alışverişi olduğu için mizaç ve tabiatların uyumu da önemlidir. Bir insan için çok faydalı ve ufuk açıcı olan bir mürşid, bir başka kişiye hitap etmeyebilir. Sizin mürşidi değil de mürşidin gelip sizi bulması ise istisnâ bir durumdur.

5. Birebir Eğitimidir

Mürşid müridlerle tek tek ilgilenir. Ruhî yapılarına ve kültürel düzeylerine göre kendilerine “vazife” verir, onları takip eder. Umuma yönelik yapılan sohbette genel ilkeler anlatılır. Tek tek görüşmelerde ise müride daha çok eksik ve kusurları ile yanlış davranışları hatırlatılır, tashihi istenir. Müridlerin çok kalabalık olması, mürşidlerin istemediği bir şeydir. Bunun iki tehlikesi vardır. Birincisi tek tek ilgilenmenin zorlaşması, ikincisi ise şöhrettir. Yani müridi çok olan mürşidin meşhur olması. “Şöhret afettir” ifadesi tekke muhitlerinde çok yaygındır.

Tekke eğitiminde “baş başa” esas olmakla beraber belli bir seviyeye gelen mürid bazen mektuplarla da eğitilebilir.

6. Mürşidler Arasında Mürid Alışverişi Vardır

Normal şartlarda bir mürşidden el alan mürid, eğitimini o şahıstan tamamlar. Şeyh vefat ederse genellikle onun yerine geçen zata biatini yeniler, yürüyüşüne devam eder. Bazen de mürşid gerekli görürse müridini bir başka yerde/şehirden hizmet veren meslektaşına gönderir. Bunun farklı sebepleri olabilir. Önemli olan müridin kabiliyetleri istikametinde en üst noktayı yakalamasıdır. Bu alışverişe “farklı alanlarda ihtisas”, “yatay geçiş” şeklinde bakmak mümkündür. Bu konuda mürşidler o kadar rahattır ki müridini bir başka tarikata mensup bir tekkeye de gönderebilir. Gerçek mürşidler için “tarikât taassubu”nun olmadığını söylemeye ihtiyaç yoktur. Çünkü taassup küçük düşünenlerin gıdasıdır.

Bahâüddîn Nakşibend’i yetiştiren Emîr Külâl’in sînesini göstererek müridine şöyle dediğini *Nefahâtü'l-üns*'de okuyoruz: “Ruhâniyetimizin kuşu beşeriyet yumurtasından çıkana kadar sana meme verdim, memede süt kuruyana kadar seni emzirdim. Fakat himmetinizin kuşu çok yüksekte uçtuğundan bundan sonra serbestsin. Türk olsun, Tacik olsun nerede kimden burnuna bir koku gelirse o şahsı ara, himmetinin gereğini yerine getirmede kusur etme.” (s. 415)

7. Teslimiyetçi Bir Eğitimidir

Mürşidini arayıp bulan ve mürşidinin de kabulüyle intisabı gerçekleşen şahsın artık bu yolun esasları ile ilgili konularda itiraz hakkı yoktur. Mürşidinin rehberliğine teslim olmalıdır. Çünkü mürşid bu yolu daha önce bir kişinin rehberliğinde kat etmiştir. Müride düşen görev onun tecrübesine teslim olmaktır. İtiraz gönülden gönüle olan bağı keser, alış-verişi engeller. Şüphesiz hayatın diğer konularıyla ilgili mürşidine danışabilir, ancak o konularda “teslim olma” şart değildir. İstişare eder, uyup uymamakta serbesttir.

8. Süresi Belli Değildir

Tasavvufî eğitimin başlama yaşı olmadığı gibi uzunluğu da önceden tespit edilemez. Çok kısa bir sürede icazetnamesini alarak “sınıf atlayanlar” olduğu gibi uzun seneler boyu son noktayı koyamayanlar da vardır. Bu yolculuğun konaklama yerlerine “makam” adı verilir. Bu makamlardan birine “takılıp kalan” ve yola devam edemeyen gönül adamlarına “mezcûb” denir. Mezcuplar Allah’ın dostluğunu kazanmış olabilir, ancak mürşid olarak görevlendiril(e)mezler. Çünkü “yol”un bütününe ait tecrübeye sahip olamamıştır.

9. Yatılıdır / Gündüzlüdür

Gece gündüz tekkede kalan tasavvuf erbabı olduğu gibi gündüzleri normal iş hayatını sürdüren talipler de vardır. Devamlı tekkede kalanlar, kurumun iç

hizmetlerini de yürütürler. Özellikle toplu zikirlerin yapıldığı “ihya geceleri”nde tekkedeki hizmetleri yürütmek önemli bir meseledir. Dergâhtan halvet giren dervişlerin de ihtiyaçları, girmeyen kardeşler tarafından karşılanır. Bu iç hizmetleri görenlerin de kendi aralarında bir meratibi vardır. Ona dikkat edilir. Maddî durumu yerinde olan müridler dergâhın ihtiyaçlarını karşılamak için elinden geleni yapar. Dostlarını teşvik eder, vakıflar kurar, kurulmuş olan vakıfları takviye eder. Dolayısıyla toplumun din eğitime destek olur.

10. Masrafları Genellikle Vakıflar Karşılar

Cami ve medreselerde olduğu gibi Osmanlı toplumunda tekkeleri de ayakta tutan malî gücün kaynağı vakıflardır. Tekkelerin vâkıfları genellikle kurucu şeyhlerdir. Daha sonra müridler, muhibler halkası genişledikçe vakıf gelirleri de artmakta, bazen de devlet yetkililerinin ilgisiyle bu imkânlar en üst noktaya çıkmaktadır. “İrfan değirmeni”nin suyu vakıflardan geliyorsa da bu imkânı kullanmak için maalesef birçok “tatsız” olayın olduğu ilave edilmelidir. Maddî imkanlar bazen “post kavgaları”nı körüklemiştir. Üst düzey yetkililerinin sağlamak istediği imkânları almak istemeyen sufilere de vardır. Çünkü “Kurb-ı sultan âteş-i süzandır”

İş hayatıyla tasavvufî hayat iç içedir. Dervişler günün belli bir kısmını bağda bahçede çalışarak geçirirler. Abdullah İlâhî ile beraber Buhara’dan Kütahya’nın Simav ilçesine gelen Ahmed Buharî’yi dinleyelim: “Hz. Şeyh’in bir merkep ve katırı vardı. Güneş doğduktan sonra her gün onlarla dağdan odun getirirdim. Öğle namazından sonra çift sürerdim. Orak vaktinde orak biçerdim. Bazen sırtımda çalı-çırpı taşırdım. İkindiden sonra şeyhin huzuruna varırdım.” (*Nefehât*, s. 467)

11. Özel Bir Mekân Gereklidir

Tekkeler tasavvufî eğitimin özelliklerine göre yapılan binalardır. Melâmîler hariç bütün tasavvuf ehli tekke adını alan bu özel mekânda sözkonusu eğitimi gerçekleştirmişlerdir. Melâmîler ise sufilere has özel bir mekân ile gösteriş arasında ilgi kurdukları için özel bir mekâna ve özel bir kıyafete karşı çıkmışlardır. Diğer tarikatlara mensup şahıslar eğitim için dergâhları tercih ederken Melâmîler, buluştukları yerlerde (cami, dükkan, ev vb.) gönül alışverişinde bulunmuşlardır. Yukarıda işaret edildiği gibi malî imkân ve ihtiyaçlara göre tekkelere mimarî yapılarında değişme ve büyüme olmuştur.

12. Türkçe, Arapça, Farsça Öğretilir

Bilindiği gibi İslâm medeniyetinin üç temel dili vardır. Arapça, Farsça ve Türkçe. Tekkenin şeyhi veya onun tayin ettiği kimseler klasiklerin okunmasında dervişlere yardımcı olurlar. Bu derslerde okunan kitapların en meşhurları

İbn Arabî'nin *Fusûsu'l-hikem*'i, Mevlâna'nın *Mesnevî*'si, İmam Rabbanî'nin *Mektubat*'ıdır. Tarihi kayıtlardan, vakfiyelerden bu kitapların dışında pek çok eserin tekke atmosferinde okunduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Farsça'nın öğrenilmesi büyük oranda tekke çatısı altında gerçekleşmiştir. Türk tasavvuf edebiyatı başlı başına bir alandır. Bugün bile Balkanlarda Türkçe bilmeyen Müslümanlar zikir meclislerinde, Türkçe ilâhileri coşku ile okuyabilmektedirler. Tekkelerde kurulan kütüphaneler ise kültür tarihimizin önemli bir "damar"ını canlı tutmuş ve bu yadigârları asrımıza taşımıştır. Bugün Süleymaniye Kütüphanesi başta olmak üzere yazma eserler kütüphanelerinin raflarını dolduran kitapların mühim bir kısmı 1925 sonrasında bu kurumlarımıza intikal eden "Tekke kütüphaneleri"dir.

13. Bazı Klasikler Topluca Okunur

Müridlerin yetişmesinde sohbet esas ise de, mürşidin veya görevlendireceği bir şahsın yönetiminde bazı tasavvuf klasiklerinin okunması da yaygın bir gelenektir. Birlikte okunup şerhedilen bu eserlerin başında, *İhyau ulûmi'd-din*, *Avârifü'l-meârif*, *Fusûsu'l-hikem*, *Futûhat-ı Mekkiyye*, *Mesnevî*, *Kûtu'l-kulûb*, *Hikem-i Atâiyye*, *Mektûbât-ı Rabbânî*, *Râmuzu'l-ehâdis* gelmektedir.

Bu eserler dervişlere tasavvufun derinliklerini tanıtırken bir taraftan da sohbetlerde sözkonusu edil(e)meyen konular hakkında da bilgi vermektedir. Şüphesiz tekke eğitiminin bu halkasına katılanlar, ilim ve irfan dünyaları daha zengin olan kimselerdir. Bunların da bir kısmı "yarım"ın müellifleri, şârihleri olacaklardır.

14. Günlük Dualar Okunur

Tekke eğitiminde "bir bilen"ın "rahle-i tadrîs"inden bazı kitapları okumak geleneği olduğu gibi mürşidin kendi kendine okuduğu kitaplar da vardır. Bunların başında, hizib, vird, delâil gibi eserler gelir. Dua ve Hz. Peygamber'e salat u selâm merkezli bu kitaplar dervişlerin el kitaplarındandır.

Faslı Cezulî'nin (ö.1465) kaleme aldığı *Delâilu'l-hayrat* bunların en meşhuru olup renkli şekil, tasvir ve minyatürlü nüshaları vardır. Türkçe başta olmak üzere değişik dillere tercüme ve şerhi yapılan eserin, Mısır, İstanbul, Petersburg baskıları vardır. *Delâil*, mürşidin tavsiyesine göre her gün baştan sona okunabileceği gibi, yedi bölüm halinde haftalık okunan bir salavat kitabı da olabilir. Bu ve benzeri eserlerin Allah, Peygamber sevgisinin artırmaya yönelik olduğunu söylemeye gerek var mı?

15. Güzel Sanat Eğitimi de Verilir

Tasavvufî seyr u sulûk devam ederken müridlere, kabiliyetleri doğrultusunda güzel sanatlarla ilgili bilgiler de verilir. Özellikle şiir, musikî ve hat sanatı en

çok ilgi gören alanlardır. Zikir meclislerinde okunan ilahîlerin dervişlere ait olması, onları besteleyenlerin de tekke mensubu olması bu yönelişleri teşvik etmiştir. Dolayısıyla tekkeler güzel sanatlara kabiliyeti olanların beslendiği, rehber bulunduğu mekânlar haline gelmiştir. Büyük şair, bestekâr ve hattatlarımızın derviş olmasının sebebi de budur. O dönemin “Güzel Sanatlar Fakültesi” tekkeleridir. Bu sanatlara kabiliyetli olanlar, tekkenin dervişi olsun olmasın sözkonusu imkândan istifade etmiş ve bu tecrübeyi kullanabilmiştir.

Bir misal verelim. 1876’da vefat eden Kazasker Mustafa İzzet Efendi bir Nakşîbendî derviştir, şairdir, neyzendir, bestekârdır ve dünya şaheserlerinden olan ve Ayasofya camiinde bulunan “ciharyâr-i güzin”in hattatıdır.

16. Eğitimi Bitiren Herkes Mürşid Olmaz

Tekke eğitimini bitirenlere –ilk asırlarda yoksa da- icâzetname/hilâfetnâme denilen bugünkü anlamda diploma verilir. Bu belgede Hz. Peygamber’e kadar çıkan “mürşidler silsilesi”nde yer alan mutasavvıfların adı zikredilir.

Bu icazetnameyi alan herkes mutlaka şeyh olur diye bir kaide yoktur. Mürşidler, bu yolculuğu bir şekilde bitiren herkesin mürşid olmasını uygun bulmaz, ve herkese “irşad izni” vermezler. Çünkü başka insanları eğitmek, farklı kabiliyetlerin bulunmasını gerektirir. Bazen mürşid yetiştirdiği “halife”lerine sınırlı yetki verir. Meselâ, sadece zikir telkini vermek, sadece rüyaları tabir etmek.. gibi. Tekkedeki eğitimini tamamlayan mürşid adaylarının görev yerlerini genellikle mürşid tayin eder. Kendi başına hareket eden ve yumuşak bir “muhalefet”i seslendirenler de görülür.

17. Birden Çok Tarikattan El Alınabilir

Tasavvufî eğitimde yaygın olan usûl şudur: Mürid bir tarikata mensub olan mürşide intisab eder ve eğitimini tamamlayabilirse o tarikatta mürşid olur. Tabibleri, adayları yetiştirir. Adedleri az olsa da birden çok tarikat mensubunun yanında seyr u sülûkünü tamamlayan ve icazet alan mutasavvıflar da vardır. Bunlar müridlerini böyle yetiştirebilirler. Bunun tabîi neticesi olarak aynı kişi bir Nakşî dergâhında Kadîrî eğitimi de verebilir. Bir Rifaî tekkesinde Sa’dî usûluyle derviş yetiştirebilir. Bazı sufilerin isimlerinden sonra peş peşe yer alan Halvetî, Sa’dî, Bedevî kelimeleri bu tarikatlardan el aldığını gösterir. Bazen da mürşidler diğer meslekdaşlarına “teberrüken” hırka giydirir, icazet verir. Bu günümüzdeki “fahri doktora”ya benzer bir durumdur.

18. Hayat Boyu Eğitim Vardır

Dini hayat beşikten mezara kadar devam ettiği gibi tekke eğitimi de hayat boyu devam eden bir eğitimidir. İnsanlar seyr u sülûkünü tamamlasa bile bağlı bulunduğu tekke ile irtibatını kesmez, sohbetlerine katılır. Özellikle “ihya ge-

celeri”ne iştirak eder, dostlarıyla birlikte iç âlemini aydınlatır. Kitap okumaya, anlamaya, anlatmaya devam eder. Kendini yeniler, gücü varsa yazar. Hassas bir konu da şudur: Sürekli “öğretici” olmak da zamanla bir “çıkılmaz” olabilir. Sûfiler buna da dikkat eder. “Benlik” tuzaklarının çok ve gizli olduğunu bilir. “Hayır” gibi görünen bazı şeylerin “şer”, “şer” gibi görünen bazı konulardan “hayır” çıktığının şuurunda olur.

Sürekli eğitim değişik sebeplere de dayandırılabilir: Hacı Bayram-ı Velî'nin yanında tasavvufî terbiyesini tamamlayan Eşrefoğlu Rûmî bir Bayrâmî şeyhi olarak İznik'te dergâhını kurmuş ve tâlibleri yetiştirmişti. Yıllar sonra içinde hissettiği “boşluk” sebebiyle tekrar mürşidine başvurmuş, mürşidi ona Suriye'nin Hama şehrinde bulunan Abdülkâdir Geylânî'nin torunu Hüseyin Hamvî'yi tavsiye etmişti. Emrin gereğini yerine getiren Rûmî, yıllar sonra memleketine Kâdirî şeyhi olarak dönmüştü. Bütün Osmanlı topraklarında yaygınlaşan Kâdiriyye'nin Eşrefiyye kolunun pîri olmuştu.

III- Tekke Eğitiminin Kaynakları ve Literatür

A- İlk Dönem Klasikleri

Tasavvufî hayat için kullanılan “Hâl ilmidir kâl ilmi değildir” ifadesi doğru ise de bu cümle “Tasavvufta sözün ve yazının hiçbir önemi yoktur” anlamında kullanılmamalıdır. Tasavvufî kültürün canlılığının ve hayatîyetinin günümüze kadar korunmasında kitap ve risalelerin rolü büyüktür. Yani “kâl” yönü de önemlidir. “Tekke eğitiminin temel klasikleri nelerdir?”, “Bu ilmi ve anlayışı kurup geliştiren sufiler hangi eserlerden beslenmiştir?” şeklindeki sorulara cevap arayanlar Arapça, Farsça ve Türkçe birçok eserle karşılaşabilirler. Bu silsileye Abdullah b. Mübarek, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî'nin kaleme aldığı *Kitâbu'z-zühd* isimli eserlerle başlamak gerekir. Daha sonra şu eserler sıraya girer:

er-Ri'âye li hukûkillah,² *Hatmu'l-evliya*,³ *el-Luma' fi't-tasavvuf*,⁴ *et-Taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*,⁵ *Kûtu'l-kulûb*,⁶ *Hilyetu'l-evliya*,⁷ *er-Risale fi't-tasav-*

2 Haris Muhasibî (ö. 243/857), Hülya Küçük / Şahin Filiz (çev.), İstanbul, 2000

3 Hâkim Tirmizî (ö. 285/898), Salih Çift (çev.), İstanbul, 2007

4 Ebu Nasr Serrac Tusî (ö. 378/988), Hasan Kâmil Yılmaz (çev.), İstanbul 1996

5 Kelâbazî (ö. 380/990), Süleyman Uludağ (çev.), İstanbul, 1979

6 Ebu Tâlib Mekkî (ö.386/996), Muharrem Tan (çev.), İstanbul, 1999

7 Ebu Nuaym İsfahanî (ö. 430/1039), (*Allah Dostları* isimli eserin içinde tercümesi vardır.)

8 Abdülkerim Kuşeyrî (ö. 465/1072), Süleyman Uludağ (çev.), İstanbul, 1978

9 Hucvirî (ö. 470/1077), Süleyman Uludağ (çev.), İstanbul, 1982

10 Abdullah Herevî (ö. 482/1088), Abdurrezzak Tek (çev.), Bursa, 2008

11 Gazzâlî (ö. 505/1111), Türkçe tercümelere vardır. İslâm dünyasında yaygın olan dolayısıyla çok okunan eserlerden biridir.

vuf,⁸ *Keşfu'l-mahcûb*,⁹ *Menazilu's-sâirîn*,¹⁰ *İhyau ulûmi'd-din*,¹¹ *el-Gunye li talibi tariki'l-Hak*,¹² *Meşrebu'l-ervâh*.¹³

Tekke eğitimiyle iç içe olan bu eserler kaleme alındığı yıllarda bazı sufiler de tekke hayatının adâb ve erkânıyla ilgili görüş ve fikirlerini olgunlaştırıyordu. Bu işin en kıdemli “usta”sı Horasan bölgesinde yaşayan Ebu Saîd Ebu'l-Hayr'dır. (ö. 440/1049). Ebu Saîd'in torunları tarafından kaleme alınan ve bir Rus müsteşriki tarafından yayınlanan menkıbeleri vardır: *Hulâf u Suhanân*¹⁴ ve *Esrâru't-tevhîd*.¹⁵

B- İkinci Dönem Klasikleri

İlk beş asırda, kurulup gelişen tekke düşüncesi önemli mimarlarının kaleminden temel eserlerini ortaya koymuş ve tartışmaya açmıştır. Yapılan tenkit ve tartışmalar ışığında yürüyen tasavvuf düşüncesinin hayatiyetini, yeni yol ve ekollerle sürdürmesi gerekiyordu. *Tarîkat* adını alan bu “yol”larla ikinci dönem başlamış oluyordu

İkinci dönemde tekke eğitimine yön veren yol gösteren pek çok eser kaleme alındı. XIII-XV. yüzyıllarda kaleme alınan klasiklerin bir kısmı şöyle sıralanabilir: *Tezkiretu'l-evliya*,¹⁶ *Mantıku't-tayr*,¹⁷ *Usûlü'l-aşere / Fevâihu'l-cemâl / Risâle ile'l-hâim*,¹⁸ *Fütûhâtü'l-Mekkiye / Fusûsu'l-hikem*,¹⁹ *Mesnevî / Dîvân-ı Kebîr*,²⁰ *Mirsâdü'l-ibâd*,²¹ *Makâlât*,²² *Hikemü'l-atâiyye*,²³ *Gülşen-i Râz*,²⁴ *Envârü'l-âşıkîn*,²⁵ *Müzekki'n-nüfûs*.²⁶

12 Abdülkâdir Geylanî (ö. 561/ 1165), Kahire, 1288. Bütün kitapları Türkçeye çevrilen Geylanî'nin *Futûhu'l-Gayb* isimli eserinin İbn Teymiye tarafından şerh edilmesi kaydedilmelidir.

13 Ruzbihan Baklı (ö. 606/1209). 1001 tasavvuf terimini açıklayan bu eser de Türkçeye henüz çevrilmemiştir. Nşr. Nazif Muharrem Hoca, İstanbul, 1973.

14 Muhammed b. Ravh, V. Jukousky (nşr.), Petersburg, 1899

15 Muhammed b. Münevver, V. Jukovsky (nşr.), Petersburg, 1899. Süleyman Uludağ tarafından Türkçeye çevrilmiş ve *Tevhidin Sırları* adıyla basılmıştır (İstanbul, 2005).

16 Feridduddin-i Attâr (ö. 620/1220), (Farsça), Süleyman Uludağ (çev.), Bursa, 1984.

17 Kırşehirli Gülşehrî'nin *Gülşennâmesi* bu eserin tercüme ve şerhidir. Kemal Yavuz (nşr.), Ankara, 2007.

18 Necmeddin-i Kübra (ö. 618/1221), *Tasavvufî Hayat*, Mustafa Kara (çev.). *Usûlü'l-aşere* İsmail Hakkı Bursevî tarafından şerh edilmiştir.

19 Muhyiddin İbn Arabî (ö. 638/ 1240). Ekrem Demirli (çev.). *Fusûs*'un ilk Türkçe şerhi Abdullah Bosnevî'ye (ö. 1644), son *Fusûs* şerhi Ahmet Avni Konuk'a aittir (ö. 1938). Mustafa Tahralı ve Selçuk Eraydın tarafından neşredilmiştir. İbn Arabî'nin en meşhur talebesi Sadreddin-i Konevî'dir. Onun da eserleri Ekrem Demirli tarafından tercüme edilmiştir.

20 Mevlâna Celâleddin Rûmî (ö. 672/1273), (Farsça), Abdülbakî Gölpınarlı (çev.). Tercüme ve şerhleri vardır. Tam veya kısmen çeşitli dünya dillerine tercüme edilmişlerdir.

21 Necmeddin Razî (ö. 654/1256). Sivas'ta kaleme alınan ve Abdurrahim Karahisarî tarafından Farsçadan XV. asırda yapılan Türkçe tercümesi yazma halindedir. Razî, Necmeddin-i Kübra'nın mürididir.

C- Manzum Eserler

Tekke hayatı başından beri güzel sanatlarla beraber olmuştur. İlk yüzyıllarda “semâ” adını alan ve musikî eşliğinde icra edilen sohbet ve zikir meclisleri şiirle musikiyi bir araya getirmiştir. Bu birliktelik giderek güçlenmiş ve yaygınlık kazanmıştır. Tekke atmosferinde farklı dillerde yazılan ve bestelenen manzumeler gönül eğitimine destek olmuş “güzeler güzeli”ni arayan insanlara yeni ufukların, derunî heyecanların kapısını açmıştır.

Türkçenin en büyük şairlerinin “derviş” olması bir tesadüf değildir. Tekkede bu şiir ve bestelerle yoğrulan dervişler o mecrada söz söylemek için gayret göstermiş, böylece “Türk Tasavvuf Edebiyatı” oluşmuştur. Bu alanda yüzlerce eser kaleme alındığı rahatlıkla söylenebilir. Bunların en meşhurlarından birkaç tanesi sıralanabilir: *Divan-ı Hikmet*,²⁷ *Divan*,²⁸ *Garibnâme*,²⁹ *Divan*,³⁰ *Mevlid*,³¹ *Divan*,³² *Divan*,³³ *Divan*,³⁴ *Muhammediye*,³⁵ *Divan*,³⁶ *Divan*,³⁷ *Divan*,³⁸ *Divan*,³⁹ *Divan*.⁴⁰

Her asırdan birer-ikişer örnek vererek yapılan bu listeye pek çok kitap, diwan ve manzume ilave edilebilir. Dervişin iç dünyasına ışık tutan ve tekke ter-

- 22 Hacı Bektaş Veli (ö. 669/1271), (Arapça). XV. yüzyılda yapılan Hatiboğlu tercümesini M. Esad Coşan neşretti. İstanbul, 1980.
- 23 İbn Ataullah İskenderî (ö. 709/1309), Çev. Mustafa Kara. İstanbul, 1989. *el-Muhkem fi şerhi'l-Hikem* isimli Türkçe şerhi Kastamonulu Ahmet Mahir Efendi'ye aittir (ö. 1925). Muhtelif dillere tercümesi ve şerhleri vardır.
- 24 Mahmud Şebusterî (ö. 720/1320), (Farsça). Elvan-ı Şirazî nazmen tercüme etmiştir. Çev. Abdülbakî Gölpinarlı, İstanbul, 1968. Şerhi de vardır.
- 25 Yazıcızade Ahmet Efendi (ö. 870/1466), Ahmet Kahraman (nşr.), İstanbul, 1973. Hacı Bayram-ı Veli'den feyz almıştır. Eser 1624 yılında Janos Hazi tarafından Macarca'ya tercüme edilmiştir.
- 26 Eşrefoğlu Rumî (ö. 874/ 1469), Osmanlı topraklarında en yaygın halk kitaplarından biridir. Abdullah Uçman (nşr.), İstanbul 1996.
- 27 Ahmet Yesevî (ö. 565/ 1167), Kemal Eraslan (nşr.), Ankara, 1981.
- 28 Yunus Emre (ö. 720/ 1320), Mustafa Tatcı (nşr.), Ankara, 2005.
- 29 Aşık Paşa (ö. 733/1332), Kemal Yavuz (nşr.), Ankara, 2000
- 30 Eşrefoğlu Rumî (ö. 874/1469), Mustafa Güneş (nşr.), İstanbul, 2002
- 31 Süleyman Çelebi (ö. 825/1422), Necla Pekolcay (nşr.), İstanbul, 1981.
- 32 Fuzulî (ö. 963/ 1556), Ali Nihad Tarlan (nşr.), İstanbul, 1987
- 33 Aziz Mahmud Hüdayî (ö. 1038/1628), Mustafa Tatcı (nşr.), İstanbul, 2005
- 34 Niyazi-i Mısırî (ö. 1105/1694), Kenan Erdoğan (nşr.), Ankara, 1998.
- 35 Yazıcızade Mehmet Efendi (ö. 855/1451), Amil Çelebioğlu (nşr.), Ankara, 1990. İsmail Hakkı Bursevî tarafından *Ferahu'r-rûh* adıyla şerh edilmiştir. Mustafa Utku (nşr.), Bursa, 2005.
- 36 Şah İsmail-i Safevî (ö. 931/1524), Sadettin Nüzhet Ergun (nşr.), İstanbul, 1956.
- 37 İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), Murat Yurtsever (nşr.), Bursa, 2000
- 38 Şeyh Galib (ö. 1214/ 1799), Naci Okçu (nşr.), Ankara, 1993
- 39 Hamza Nigârî (ö. 1304/1886), Azmi Bilgin (nşr.), İstanbul, 2003.
- 40 Hilmi Mehmed Ali (ö. 1325/1907), İstanbul, 1909.

biyesinin esaslarını anlatan Mesnevîler bile başlı başına bir konudur. Bunun için Emine Yeniterzi⁴¹ ve Ahmet Kartal'ın⁴² makalelerine bakılabilir.

Tekke eğitiminde önemli bir yeri olan "Mektuplar" da böyledir. Bu alanın en meşhur şahsiyeti Hindistanlı İmam Rabbanî'dir (ö. 1035/1625). Yine eğitici yönü ağır basan menakıbnameler müstakil olarak ele alınması gereken geniş bir konudur.

D- Adâb-Erkan Kitapları

Tekke eğitimi ile ilgili detay bilgi veren kitap çeşitlerinden biri adâb-erkân kitaplarıdır. Müridlerin yirmi dört saati hakkında pratik bilgiler veren, yol gösteren, yapılması ve yapılmaması gereken işleri sıralayan, şeyhle ve diğer müridlerle olan münasebetleri düzenleyen bu kitaplar müstakil olarak kaleme alındıkları gibi bazı tasavvufî eserlerin içinde özel bir bölüm olarak da görülebilmektedir. Bu eserler bazen "Adab-ı Nakşibendiyye" gibi tarikatın ismi zikredilerek kaleme alınır. Bazen daha umumî isimlendirmeler yapılır:

1. Âdâbu'l-muridin,
2. Edebu'l-murid,
3. Tarikatname,
4. Adâbu's-sulûk,
5. Adabu's-sûfiye
6. Usûl-ı tarikat,
7. Rehber-i sâlikîn,
8. Hediye-tü's-Sâlikîn,
9. Kitabu's-sulûk,
10. Adâbu'z-zakirin,
11. Necâtu's-salikin
12. Şurût-ı tarik

Ancak bunların en meşhuru Ebu'n-necib Abdullah Suhreverdî'nin (ö. 563/1167) *Adâbu'l-murîdîn* isimli eseridir.

Ebu'n-necib'in yeğeni Suhreverdiyye tarikatının piri Şehabeddin Suhreverdî (ö. 632/1236) ise *Avârifü'l-ma'ârif* isimli eserinde amcasının risalesini geliştirerek ve zenginleştirerek tasavvuf alemine sunmuştur. Altmış üç babdan meydana gelen bu çok yaygın eserin konu başlıklarını sıralamak bize tekke eğitimi ile ilgili "ipucu" verecektir:

Sûfîlerin İlimlerinin Kaynağı

Sûfîlerin Hak Sözü Güzelce Anlamaları

Tasavvuf İlminin Fazileti

41 "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlakî Mesnevîler", *TALİD*, 2007, c. 5, sy. 10, s. 433-468.

42 "Eski Türk Edebiyatında Mesnevî", *TALİD*, 2007, c. 5, sy. 10, s. 353-432.

Sûfilerin Halleri ve Tarikatları
 Tasavvufun Mâhiyeti
 Sûfî Kelimesinin Kökü
 Mutasavvıflar ve Onlara Benzeyenler
 Melâmetîlik ve Melâmetîler
 Sûfî Olmadıkları Halde Sûfilere Nisbet Edilenler
 Mürşidlik Rütbesi ve Mürşidlerin Hizmeti
 Hakikî Hizmet Ehli ve Ona Benzeyenler
 Bey'at Hırka ve İrşad
 Ribat ve Tekkelerde Kalmanın Fazileti
 Ribattakilerin Suffe Ashabına Benzemesi
 Ribat ve Tekkelerdeki Sûfilerin Özellikleri
 Sûfilerin Sefer ve İkâmet Âdabı
 Seferin Farzları ve Faziletleri
 Seferden Dönme Âdâbı
 Sebeplere Sarılmada Sûfilerin Tutumları
 Mânevî Fetihler ve İlâhî İhsanlar
 Sûfilere Göre Evlilik ve Bekârlık
 Semâ Hakkında Sûfilerin Görüşü
 Semâı Reddedenler
 Semâa İhtiyaç Duymayanların Hâli
 Semâ Âdâbı
 Halvet (Çilehâne) Âdâbı
 Halvette Zuhûr Eden Mânevî Fetihler
 Halvete Giriş Âdâbı
 Sûfilerin Ahlâk Anlayışı
 Sûfilerin Ahlâkı
 Tasavvufta Edeb
 Ehlullahın İlâhî Huzurdaki Edebi
 Tahâret Âdâbı
 Abdestin Edeb ve Sırları
 Havassın Abdest ve Âdâbı
 Namazın Fazileti ve Yüceliği
 Kurbiyyet Ehlinin Namazı
 Namazın Edepleri ve Sırları
 Orucun Fazilet ve Faydası
 Sûfilerin Nafile Oruç Konusundaki Tutumları
 Orucun Edepleri
 Yemenin Fayda ve Zararları

Yeme-İçme Âdâbı
 Sûfîlerin Giyim Kuşamındaki Edepleri
 Gece İbâdetinin Fazîleti
 Gece Kalkmaya Yardımcı Sebepler ve Uyku Âdâbı
 Gece Namazı ve Uyku Âdâbı
 Gece İbâdetinin Taksimi
 Gündüzü Karşılama Âdâbı
 Günlük İbâdet ve Zikirlerin Taksimi
 Müridin Mürşidine Karşı Edepleri
 Mürşidin Riâyet Edeceği Âdâb
 Sohbetin Fayda ve Tesirleri
 Allah İçin Kardeşliğin Sorumlulukları
 Sohbet ve Kardeşliğin Edepleri
 Rûh, Kalb, Akıl ve Nefsin Mahiyeti
 Kalbe Gelen Düşüncelerin Tanınması
 Hâl, Makâm ve Aralarındaki Fark
 Makâmların İzâhı
 Makâmlar Hakkında Sûfîlerin Görüşleri
 Hallerin Açıklanması
 Hallere Dâir Bazı Tasavvufî İstilahlar
 Bidâyet ve Nihâyet Hallerinin Sıhhati

Osmanlılar döneminde “Tarikatnâme” adıyla yazılan adâb-erkân kitaplarının en “kıdemli”lerinden biri Eşrefoğlu Rûmî’nin *Tarikatname* isimli Türkçe eseridir.⁴³

E- Vakfiyeler

İslâm dünyasında yaygın olan geleneklerden biri de vakıftır. Malî/maddî imkânların Allah rızası için toplumun çeşitli ihtiyaçlarına sarf edilmesi demek olan vakıf, tekke hayatıyla da ilgilidir. Diğer kurumlarda olduğu gibi tekke ve zaviyelerin giderleri genellikle vakıflar yoluyla karşılanmıştır.

Vakıf tarafından kaleme alınan ve mahkemece tescil edilen vakfiyelerin metni tekke eğitimi ile ilgili pek çok konuya ışık tutar. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1. Tekkenin mimarî durumu
2. Tekkede yapılan faaliyetler
3. Tekkede bulunan insanlar ve yaptıkları çeşitli hizmetler

43 Esra Keskinliç (nşr.), İstanbul, 2002.

4. Tekkede okunan kitaplar
5. Tekkenin irtibatlı olduğu kurumlar
6. Tekkede yaşayanların birbirleriyle olan ilişkileri
7. Maddî imkânların sarf yerleri
8. Tekkede sunulan diğer sosyal ve kültürel hizmetler
9. Tekke kütüphanelerinin çalışma esasları

Mesela XVIII. yüzyıl vakfiye kayıtlarında kitapla, kitap okumakla ilgili olarak geçen terimler şunlardır: *Ammehân / Aşirhân / Buharîhân / Cüzhân / Delâil-i hayrathân / Devîrhân / Eczâhân / Ed'ıyye-i me'sûrehân / En'amhân / Fetihhân / Hatimhân / Hatm-i hâcegânhân / İhlashân / Mesnevîhân / Mevlidhân / Muhammediyehân / Müslimhân / Na'athan / Risale-i Birgivîhân / Şahidîhân / Tebârekehân.*

Bu terimler bize söz konusu yüzyılda çok okunan kitapları da göstermektedir.

F- Son Dönem Kaynakları

Tasavvufî kültürün yaygınlaşması, sûfilerin tesir halkalarının büyümesi dikkatlerin tekkeler üzerinde yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Bunun tabii neticesi olarak tekke hayatı ile İslâm devletlerinin merkezî yönetimi arasında ilişkiler kurulmuştur. Bu ilişkiler genellikle iyi olmakla birlikte bazen iki tarafı da rahatsız etmiştir.

Bu genelleme Osmanlılar için de geçerlidir. Tekke mensupları genellikle siyasi mekanizmayla ilgilenmeyen, “kendi işine bakan” kimselerdir. Ama zaman zaman bu konulara ilgi duyan, gönül sultanı olarak diğer sultanlara kafa tutan, farklı tavır ortaya koyan “muhalif” kimseler de bu ocaklarda yetişmiştir.

Konunun detaylarına girmeden Tanzimat'ın ilanından önce vuku bulan ve tekke eğitimini yakından ilgilendiren iki olayı zikretmek gerekir. Birincisi; 1811 yılında tekke vakıflarının “Evkaf-ı Hümayun” a bağlanarak kontrol altına alınmasıdır. Bu, tekkenin özerk/muhtar oluşuna yapılan ciddi bir müdahaledir. İkincisi ise; 1826'da Yeniçerilerle birlikte Bektaşîlik tarikatının yasaklanmasıdır. 1811'de malî özerkliğini kaybeden tekke şimdi de idarî özerkliğini kaybetme telaşına düşmüştür. Devletin hedef aldığı tekke, Bektaşî tekkeleri olmakla beraber arada diğer tekkelere de “çekidüzen” verilmiş, çeşitli kontrol mekanizmaları geliştirilmiştir. Kellesi alınan ve tekkesi yıkılan bazı Bektaşîler diğer tekke mensuplarına da “ders” olmuştur.

Tanzimat'ın ilanından sonra tekke hayatını ilgilendiren en mühim düzenleme ise 1866'da kurulan Meclis-i Meşâyih'tir. Şeyhülislamlığa bağlı olarak teşekkül eden bu kurum tekke mensuplarından meydana geliyordu. Ancak şey-

hülislamlığa bağlı olması bir “ilk”ti ve 1826’da başlayan idarî özerkliğe müdahalenin gelişmiş şeklini temsil ediyordu. On yıl sonra başlayan II. Abdülhamid Han döneminin ise “nev-i şahsına münhasır” olduğu bilinmektedir. Bu çizgi II. Meşrutiyet’e kadar devam etmiştir.

1909’la birlikte tekkelerle ilgili en ciddi soru gündeme gelmiştir: İlgâ mı edelim, ıslah mı?

Bu yıllarda pek çok dernek kuruldu, pek çok dergi yayınlandı. Bunların bir kısmı da dervişlere aitti. Hepsinde aynı soruya cevap arandı: Tekkeleri kapatalım mı, kapatmayıp ıslah mı edelim?

Cemiyet-i Sufiyye’nin çıkardığı *Tasavvuf Dergisi*’nin yanında Bektaşî meşreb dervişlerinin çıkardığı *Muhibbân* isimli dergide, tekkelerin mazisi, hali ve istikbali ile ilgili makaleler yer alıyordu. *Ceride-i Sûfiyye* de aynı yolun yolcusuydu.

“Tekke eğitiminin çöktüğü” konusunda, en Batıcı olanlarla tekke mensupları aynı fikirdeydi. Fakat ne yapılması gerektiği konusunda farklı fikirler ileri sürülüyordu.

1. Dervişlerle beraber büyük bir çoğunluk çareyi “ıslah”ta görüyordu. İslâmcılar ve Türkçüler bu görüşteydi.
2. Abdullah Cevdet’in *İctihâd*’ında yazan Kılıçzade Hakkı başta olmak üzere “Batıcı” yazarlar, tekkelerin miadını doldurduğunu ve birçok Osmanlı kurumuyla birlikte tarihe mâl olması gerektiğini savunuyordu.

Devlet birinci görüşü tercih etti ve 1917’de Meclis-i Meşayih’i yeniden ele aldı. Tekkelerle ilgili mevzuatı geliştirdi. Meclis-i Meşayih Nizamnamesi ve ona bağlı olarak çıkartılan Talimatnameler bu sahanın son gelişmeleridir.⁴⁴

G- Çağdaş Çalışmalar

Selçuklu ve Osmanlı asırlarının din ve kültür hayatıyla yakından ilgili olan tasavvufi eserlerin büyük bir çoğunluğu günümüze ulaşmıştır. Arapça, Farsça ve Türkçe dilleriyle kaleme alınan bu eserlerin hepsini tanıtmak mümkün değildir.⁴⁵ Daha çok son yüzyıl içinde ülkemizde kaleme alınan bu eserler listesine “mini literatür” olarak bakmak gerekir. Bu yadigârları 1925’ten önce kaleme

44 Bu konu hakkında şu eserlere bakılabilir: Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003; Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvufi Hareketleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001; İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münâsebetleri*, İstanbul: Sehâ Neşriyat, 1984; Bilgin Aydın, “Osmanlı Devleti’nde Tekkeler Reformu ve Meclis-i Meşayih’in Şeyhülislamlık’a Bağlı Olarak Kuruluşu, Faliyetleri ve Arşivi”, *İstanbul Araştırmaları*, 1998, sy. 7, s. 93-109; Ekrem Özer, “Osmanlı’da Tekke-Tarikat Islahâtı-II. Mahmud ve Sonrası”, Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

45 Daha tafsilatlı bir bibliyografya için Mustafa Aşkar tarafından hazırlanan *Tasavvuf Tarihi Literatürü* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006) adlı esere bakılabilir.

alanlar genellikle bir tarikata mensup derviş kimselerdir. Bu tarihten sonra gün ışığına çıkanlar ise daha çok ilmî bir araştırma-inceleme özelliği taşımaktadır.

Tekke ile ilgili literatürde hangi tür eserler vardır?

1. Tekke kültürü hakkında genel bilgi veren ve sûfilerce te'lif veya tercüme edilen eserler.
2. Tasavvufî terim veya terimleri belli bir sıralamayla anlatan veya şerh eden eserler.
3. Bir tekke şeyhinin veya şeyhlerinin hayatını, görüş ve tavsiyelerini ihtiva eden eserler.
4. Bir şehrin tekkelerini, temsilcileriyle birlikte tanıtan eserler.
5. Bir tarikatın silsilesinde yer alan sufleri ele alan eserler.
6. Bir tarikatın bir tekkesini, tarih ve tesirleriyle beraber inceleyen eserler.
7. Bir şehrin tekkelerini, mevcut şeyhinin adını ve zikir gününü bildiren eserler.
8. Bir şeyhin sohbetlerinde tutulan notlardan meydana gelen eserler.
9. Bir tarikatın adâb ve erkânını anlatan eserler.
10. Bir şeyhin müridlerine yazdığı eğitim maksatlı mektupları bir araya getiren eserler.

Aşağıda konu ile ilgili bazı eserler sıralanacaktır. Ancak bu "listeler" in tam olması çok zordur. Dolayısıyla böyle bir iddiamız yoktur. Bu eserleri, muhtevalarını esas alarak gruplandırarak olursak;

1. Tekkeler ve Şeyhler Hakkında Bilgi Veren Genel Mahiyetteki Eserler

*Mecmua-i Tekâya*⁴⁶

1889 yılında İstanbul'da hizmet veren 305 tekkenin adı, bulunduğu yer, mensup olduğu tarikat, o günkü şeyhini gösteren bir listedir.

Her tekkenin bir zikir günü "ihya gecesi" olduğu için bu liste haftanın günlerine göre düzenlenmiştir. Dolayısıyla hangi gün hangi tekkede zikir icra edileceğini gösteren bir şehir rehberi mahiyetindedir. "Yevm-i mahsus" adını alan bu günleri ve sözkonusu günlerde "zikir" deveranı olan tekkelerin adedi ni verelim:

Tarikatlara göre tekkelerin adedi ise şöyledir:

Cuma	65	Salı	39
Cumartesi	25	Çarşamba	38
Pazar ⁴¹		Perşembe	83
Pazartesi	30		

46 Bandırmalızâde es-Seyyid Ahmet Münib Üsküdarî, İstanbul: Akın Matbaası, 1307/1889

Kâdirî	57	Sünbüli	23
Halvetî	13	Celvetî	22
Rifâî	35	Şa'banî	25
Şâzelî	3	Uşşâkî	4
Mevlevî	5	Sinânî	3
Bedevî	8	Gülşenî	3
Sa'dî	23	Cerrâhî	14
Nakşî	65		
Bayramî	4		

***Mecmua-i Tekâyâ*⁴⁷**

İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyihü diye de bilinen bu eser II. Meşrutiyet'ten önce kaleme alınmış ve yazma nüshası İstanbul Belediye Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır.

Kitabı bağışlayan zat, kitabın okuyucuya verilmesinin şart koştuğu için söz-konusu eseri görmek pek çok kişi için mühim bir “olay” olmuştur. Nihayet Şinasi Akbatu'nun çalışması *İslâm Medeniyeti Mecmuası*'nda yayınlandığı gibi Tayşî/Kreiser neşri de gerçekleşmiştir.

Yüz altmış kadar tekkenin adı ve bu tekkelerde postnişin olarak hizmet veren şeyh efendilerinin isim ve vefat tarihlerini veren risale, Bandırmalzâde'nin eseriyle birbirlerini tamamlamaktadırlar.

***Rehber-i Tekâyâ*⁴⁸**

Bandırmalzâde'nin *Mecmua-i Tekâyâ*'sı esas alınarak kaleme alınan bu risale Mustafa Aşkar tarafından neşredilmiştir (bkz. *Tasavvuf*, sy. 3). Müellif 1954'te vefat etmiştir.

***Yadigâr-ı Şemsî/Bursa Dergâhları*⁴⁹**

Bursa Mısırî dergâhının son şeyhi olan Mehmed Şemseddin Efendi (ö. 1936) bu şehrin tarih ve kültürüyle ilgili pek çok eser kaleme alan velûd bir yazardır. *Yadigâr-ı Şemsî* adını verdiği bu eserde son altı asırda Osmanlı'nın ilk başkentinde kurulan tekkeleri geniş bir şekilde incelemiştir.

Altmış kadar tekkeyi postnişinleriyle birlikte birçok yazma ve matbu eserin yanında bizzat tanıdığı ve şahit olduğu kişi ve olaylarla anlatan ve tanıtan Mısırî, tekke edebiyatının da en güzel örneklerinden birini vermiştir. Bu eserle sadece Bursa'nın değil genelde tasavvuf kültürünün birçok konusuna ışık tutulmuş, tasavvufî şahsiyetlerin görüş ve tavırları gün ışığına çıkarılmıştır.

47 Zâkir Şükrî Efendi, Mehmed Serhan Tayşî/Klaus Kreiser (nşr.), İstanbul, 1980

48 Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi (Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnova, Nu. 1035).

49 Mehmed Şemseddin Mısırî, Mustafa Kara/Kadir Atlansoy (nşr.), İstanbul, 1997.

Tomâr-ı Tekâyâ⁵⁰

İstanbul'da bulunan 252 tekke hakkında bilgi veren bir eserdir.

Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler⁵¹

Giriş'i Tasavvuf Kültürünün Anadolu'ya Girişine, Birinci Bölümü Bursa Tekkelerine Genel Bakış'a tahsis eden kitabın diğer bölümleri şu başlıkları taşımaktadır:

1. Kazeruniye Ebu İshak Şirazî ve Bursa Kazerunî Zaviyesi
2. Yeseviye Geyikli Baba ve Abdal Musa Dergâhları
3. Bektaşîye ve Ramazan Baba Dergâhı
4. Mevlevîye Ahmed Cununî Dede ve Bursa Mevlevihanesi
5. Nakşibendiye Abdullah İlahî ve Simav Tekkesi
6. Yoğurtlu Baba Dergâhı ve Ahmed-i İlahî
7. Zeyniye Abdullatif-i Kudsî ve Zeyniye Dergâhı
8. Semerkandiye Hüsameddin Bursevî ve Temenye Dergâhı
9. Celvetiye Üftade ve Üftade Dergâhı
10. İsmail Hakkı Bursevî ve Dergâhı
11. Mısriye Niyazî-i Mısri ve Dergâhı
12. Ahmet Gazzî ve Dergâhı
13. Gülşeniye Ali Mest Edhemî ve Zaviyesi

Balkanlarda Tasavvuf⁵²

Makedonyalı Metin İzetî'nin İstanbul'da Prof. Dr. Mustafa Tahralı'nın danışmanlığından yaptığı doktora tezi olan bu eser, Osmanlı asırlarında Balkanlar'da faaliyet gösteren tekkeler ve şeyhler hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Bölgesel dillerde kaleme alınan kaynakları da kullanan İzetî, özellikle Mevlevî, Nakşî, Halvetî, Kâdirî, Sa'dî, Bektaşî ve Melâmî tekkeleri üzerinde durmuş, tespit ve tahliller yapmış, tekkelerin günümüzdeki durumu hakkında bilgi vermiştir.

Dersaadet Dergâhları⁵³

Bandırmalızâde ve Zâkir Şükrü'nün yanında diğer kaynakları ve arşiv belgelerini kullanarak kaleme alınan eser tasavvufî şiir ve menkıbelerle zenginleştirilmiştir.

50 Ahmed Muhyiddin Efendi.

51 Mustafa Kara, İstanbul, 2001.

52 Metin İzetî, İstanbul, 2004.

53 Mustafa Özdamar, İstanbul, 1994.

Türkiye Mevlevihaneleri⁵⁴

Bir fotoğraf albümü olan eserde yer alan metinleri Prof. Dr. Haşim Karpuz kaleme almıştır.

İstanbul'daki Tekke, Zaviye Ve Hankahlar Hakkında

1199 Tarihli Önemli Bir Vesika⁵⁵

1199 (1784) yılının 1 Muharreminde Padişah I. Abdülhamid'in tarikat erbabına dağıtacağı hediyeler sebebiyle İstanbul'da bulunan tekkelerin semtlere göre yapılan listesidir.

Müfredat defterinde 233 tekkenin adı sıralanmıştır.

II. Milletlerarası Osmanlı Devletinde Mevlevîhaneler Kongresi, 1993⁵⁶

Derginin bu özel sayısında tanıtılan bazı Mevlevîhaneler şunlardır:

1. Konya Mevlevîhanesi
2. Trabulusşam Mevlevîhanesi
3. Tokat Mevlevîhanesi
4. Kütahya Mevlevîhanesi
5. Kayseri Mevlevîhanesi
6. Yenikapı Mevlevîhanesi
7. Saraybosna Mevlevîhanesi
8. Afyonkarahisar Mevlevîhanesi
9. Bursa Mevlevîhanesi
10. Sivas Mevlevîhanesi
11. Bolvadin Mevlevîhanesi
12. Kilis Mevlevîhanesi
13. Amasya Mevlevîhanesi
14. Hanya Mevlevîhanesi
15. Urfa Mevlevîhanesi

Birinci Uluslar Arası Mevlana, Mesnevî ve

Mevlevîhaneler Sempozyumu⁵⁷

Celal Bayar Üniversitesi'nce tertiplenen sempozyumda şu mevlevîhanelerle ilgili tebliğ sunulmuştur:

1. Manisa Mevlevîhanesi
2. Halep Mevlevîhanesi

55 Atillâ Çetin, *Vakıflar Dergisi*, sy. XIII, 1981.

56 Selçuk Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, 1996.

57 Manisa, 2002

3. Şam Mevlevîhanesi
4. Belgrad Mevlevîhanesi
5. Saraybosna Mevlevîhanesi
6. Galata Mevlevîhanesi

***Mevlana Mesnevî ve Mevlevîhaneler Sempozyumu*⁵⁸**

Mevlana Araştırma Kültür Sanat Dergisi'nce tertiplenen toplantıda şu mevlévîhanelerle ilgili tebliğ sunulmuştur:

1. Muğla Mevlevîhanesi
2. Şanlıurfa Mevlevîhanesi
3. Filibe Mevlevîhanesi

2. Bir Tekke Hakkında Bilgi Veren Eserler

***Yenikapı Mevlevîhanesi*⁵⁹**

Mevlevîhanede hizmet veren postnişinler ayrı ayrı ele alınarak incelenmiş, eser ve faaliyetleri değerlendirilmiştir.

***Tuhfe-i Rumî*⁶⁰**

Tekkeler hakkında genel bilgi veren eserler olduğu gibi, yukarıda işaret edildiği üzere, bir tekkeyi ele alıp tanıtan eserler de vardır. Tekkelerde olup bitenleri nesir ile anlatan risaleler olduğu gibi söyleyeceklerini manzum olarak nakledenler de vardır.

Tuhfe-i Rumî, İstanbul Tophane'de bulunan Kâdirî Asitânesi'nin 1056 beyitlik manzum tarihçesidir. Eserin orijinaliyle birlikte basılmıştır.

***Konya Mevlâna Dergâhı*⁶¹**

Dergâh hakkında toplu bilgi veren eserlerden biridir.

***Hanya/Girit Mevlevîhanesi*⁶²**

1880-1924 yılları arasında Akdeniz'in ortasında insanlara hizmet veren Mevlevîhane ile ilgili araştırma, tekkenin arşivine dayanmaktadır.

Mevlevîhanenin son şeyhi Şemseddin Dede'nin torunu Kevser Atay'ın söz konusu belgeleri İsmail Kara'ya vermesiyle bu eserin de temelleri atılmış oldu.

58 Manisa, 2006. Ayr. bkz. Mürşid Akgün, "Bursa Tekke Vakfiyeleri (17-20. Yüzyıllar)", Yüksek Lisans tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999; Seda Yılmaz, "Özbek Tekkeleri", Yüksek Lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

59 İhtifalci Ziya Bey, İstanbul, 1913.

60 Seyyid Sırrı Ali, Mustafa S. Kaçalın (nşr.), İstanbul, 1992.

61 Hasan Özönder, Ankara, 1980

62 *Şeyh Ailesi, Müştemilatı, Vakfiyesi; Mübadelesi*, İsmail Kara, İstanbul, 2006.

Sümbüliye Tarikatı ve Koca Mustafa Paşa Külliyesi⁶³

Halvetiyenin kollarından olan Sümbüliye'nin piri Yusuf Sümbül Sinan Efendi (ö. 1529) olup merkez dergâh İstanbul Koca Mustafa Paşa'da kurulmuştur. Arşiv belgelerine dayanan bu eserde sözkonusu dergâhta postnişin olarak hizmet veren şeyhler genişçe tanıtılmıştır. Araştırmada Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi de kullanılmıştır.

Galata Mevlevihanesi Divan Edebiyatı Müzesi⁶⁴

İstanbul'da hizmet veren beş mevlevîhaneden biri olan ve Şeyh Galib gibi birçok din, edebiyat ve sanat büyüğüne feyiz kaynağı olan Galata Mevlevihanesiyle ilgili bilgileri bir araya getiren eserin görsel boyutu Sami Güner'in fotoğraflarıyla güzelleştirilmiştir.

Gölcük Örcün Köyü ve Baba Sultan Zaviyesi⁶⁵

Arşiv belgelerine dayanarak yapılan bu çalışma II. Beyazıt devrinde Gölcük ilçesinin Örcün köyünde kurulan bir zaviyeyi tanıtmaktadır.

Zaviyenin kurucu şeyhi Baba Sultan'ın hayatı ile zaviyenin tarihçesi genişçe izah edildiği gibi vakıflar üzerinde de durulmuştur.

Kitap arşiv belgelerinin bir kısmını da ihtiva etmektedir.

Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi⁶⁶

XVI. asırda Sivas'ta kurulan ve günümüze kadar yaşayan bir tekkenin kültür tarihi açısından incelenmesi bize bu eseri kazandırmıştır. Basılı eserlerin ve arşiv belgelerinin yanında kullanılan esas kaynak, tekkenin son şeyhinin torunlarında bulunan "tekke arşivi" dir.

Kitap üç bölümden meydana gelmiştir:

1. Ali Baba'nın Kimliği
2. Ali Baba Zaviyesi
3. Ali Baba Zaviyesi'nin Vakıfları

Manisa Rifâî Dergâhı Entekkeliler, Bir Tekkenin Tasavvufî ve Sosyal Tarihi⁶⁷

Matbu eserler ve arşiv belgelerinin ışığında tekkenin tarihi gün ışığına çıkarılmış, günümüze ulaşan postnişinlerin hayat ve tesirleri hakkında bilgi verilmiştir. Tekkenin şeyhleriyle tanışan meşhur yazarlarımızdan Yakup Kadri Karaosmanoğlu "Anamın Kitabı" adlı eserinde konu ile ilgili bilgi vermektedir.

63 Nazif Velikâhyaoğlu, İstanbul, 2000.

64 Can Kerametli, İstanbul, 1977.

65 Ahmed Nezih Galitekin, Gölcük, 1998.

66 Sâim Savaş, İstanbul, 1992.

67 Necdet Okumuş, Manisa, 2003.

Batıda Bir Nakşî Cemaatı Şeyh Nazım Kıbrısî Örneği⁶⁸

Kıbrısî cemaatinin İngiltere’de kurduğu tekke ve dervişleri üzerine yapılan antropolojik bir araştırmadır. Danışmanı Bozkurt Güvenç’tir.

Menzil Nakşiliği Sosyolojik Bir Araştırma⁶⁹

Ülkemizin bugünkü şartlarıyla varlığını sürdüren Adıyaman/Menzil Nakşîliği üzerine yapılan bir din sosyolojisi çalışmasıdır.

Gümüşhanevî Halifelerinden Şeyh Osman Niyazî Efendi ve Güneyce/Rize’deki Tekkesi⁷⁰

Nakşibendiyyenin Halidiye koluna mensup olan Ziyaeddin Gümüşhanevî’nin yanında yetişen Osman Niyazî Efendi’nin (ö. 1909) kendi köyünde kurduğu tekke hakkında bilgi verilmektedir. Tekke binası, bölgenin en değerli ahşap yapılarından olup günümüzde cami olarak hizmetine devam etmektedir.

3. Tekke Kültürü ve Tarikatlerin Sosyal-Siyasî İlişkilerine Dair Bilgi Veren Eserler***Menâkıb-ı Hâce-i Cihân ve Netice-i Cân***⁷¹

Tekke kültürü hakkında bilgi veren, değişik tarikat ve meşreplere mensup dervişleri tavır ve kıyafetleriyle tanıtan bu eser 920/1514’te kaleme alınmıştır.

Eserin kurgusu şöyledir: Horosanlı Hâce-i Cihan ile oğlu Netice-i Cân Medine’de bir dergâh kurarlar ve bu dergâhta konaklayan dervişleri bütün özellikleriyle tanıttırlar. Bir nevi “belgesel” olan bu eseri, bir asır sonra Karakaşzâde Ömer Efendi Nûru’l-Hudâ li men ihtedâ adıyla taklit edecektir.

Kelâmî Dergâhından Hatıralar⁷²

Tekkelerin kapatıldığı günlerde İstanbul’a gelen ve tasavvufî hayatla ilgili tecüssüslerini gidermek ve topladığı bilgileri ilgililere iletmek üzere çalışmalara başlayan Danimarkalı Carl Vett, Muhammed Esad Erbilî ile Kelâmî Dergâhı’nda tanışır.

68 Tayfun Atay, İstanbul, 1996.

69 Niyazi Usta, Ankara, 1997.

70 İsmail Kara, İstanbul, 2004. Bu konuda yapılan tezlere örnek olarak bkz. Salih Çift, “Bursa’da Bektaşî Kültürü ve Ramazan Baba Dergâhı”, Yüksek Lisans tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995; İsmail Akbulut, “Bursa’da Sa’diye Kültürü ve Zinciri Ali Efendi Zaviyesi”, Yüksek Lisans tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996; Mustafa Ekinci, “Erdebil Tekkesi’nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Anadolu’daki Dini ve Siyasi Faaliyetleri”, Doktora tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

71 Vâhidî, Ahmed Karamustafa (nşr.), Harvard 1993.

72 Carl Vett, Ethem Cebecioğlu (çev.), İstanbul, 1993. Aynı eser *Tekke Günlüğü* adıyla Ercümen Asil ve Haşim Koç tarafından da tercüme edilerek yayınlanmıştır (Ankara, 2004).

Eser bir yabancıнын tekke atmosferine bakışını ve bu atmosferi teneffüs ediş biçimini aktarır.

Türkiye Maarif Tarihi⁷³

Tekkeler kapatıldıktan sonra uzun yıllar konu gündeme gelmedi. Geldiğinde de aşağılamak için geldi. Bunun ilk istisnası Osman Nuri Ergin'in (ö.1961) eserleridir. Gerek 1936'da yayımladığı *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkışaft* gerekse daha sonra yayımladığı *Türkiye Maarif Tarihinde* tekkelerin din ve kültür hayatımızda gördüğü önemli hizmetleri anlattı. Bazı olaylara bakarak tekkeleri toptan karalamanın yanlış olduğunu söyledi. Bu kurumların din, hayat, sanat, hatta sağlık ve spora kadar uzanan tesir halkasını anlattı.

Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü⁷⁴

Bu eser, Osmanlı dönemi din ve kültür tarihimizin gayretli araştırmacılarından biri olan Revnakoğlu'nun (ö. 1968) tekke ve tasavvuf kültürüyle ilgili yazılarından yapılan bir "seçme"dir. M. Doğan Bayın ve İsmail Dervişoğlu'nun yayına hazırladığı eserde yer alan bazı makalelerin başlıkları şu şekildedir:

1. Tekke Mûsikisinde Nevbe
2. Son Devrin Meşhur Nevbezenleri
3. Tarikat Mensuplarına Ait Zarif Fıkralar
4. Tarikatlarda Cenaze Törenleri
5. Tekkelerin Kuruluşu ve Çöküntü Sebepleri
6. Tekke ile Medrese Arasındaki Görüş Farkları
7. Kapatılışının Ardından Tekke ve Zaviyeler
8. Kadiriye'de Erbaîn Helvası

Derviş Çeyizi Türkiye'de Tarikat Giyim Kuşam Tarihi⁷⁵

Tasavvufi kıyafetler ve tekkelerde kullanılan eşya hakkında yapılan en geniş araştırmadır. Sanat tarihi uzmanı olan Prof. Dr. Nurhan Atasoy'un kıyafetlerini ele aldığı tarikatlar şunlardır:

Bistamiye / Bayramiye / Celvetiye / Bedeviye / Bektaşîye / Halvetiye / Cerahiye / Nasuhiye / Sünbülüye / Şabaniye / Kadiriye / Mevlevîye / Nakşibendiye / Rifaiye / Sa'diye / Şazeliye

Eserde görsel malzeme eşliğinde tanıtılan tekke eşyaları şunlardır: Tac, Gül, Hırka, Haydarî, Destegül, Tennure, Kemer, Rıda, Mengüs, Tığbend, Nefir, Keşkül, Cilbend, Sofra, Teslim Taşı, Habbe, Palheng, Kanberîye, Asa, Teber, Nize, Seccade, Post.

73 (I-V), Osman Nuri Ergin, İstanbul, 1939-1943.

74 Cemaleddin Server Revnakoğlu, İstanbul, 2003.

75 Nurhan Atasoy, Ankara, 2005.

Hoş Gör Ya Hû Osmanlı Kültüründe Mistik Semboller Nesnelere⁷⁶

Sanat Dünyamız dergisinin eki olarak yayınlanan bu eser tekke kültürüyle ilgili kısa ve öz bilgiler vermektedir. Tekkelerde kullanılan eşya ve hatlar hakkında kısa açıklamalar yapmaktadır.

Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler⁷⁷

Cumhuriyet döneminde tekkelerle ilgili kaleme alınan ilk eserdir. Süleyman Uludağ'ın uzun takriz yazısıyla başlayan araştırma bir giriş ve yedi bölümden meydana gelmiştir.

1. Tekke ve İlmî Hayat
2. Tekke ve İktisadî Hayat
3. Tekke ve Sosyal Hayat
4. Tekke ve Askerî Hayat
5. Tekke ve Sanat Hayatı
6. Batıya Yöneliş ve Tekkeler
7. Tekkeler ve Bugün

Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri⁷⁸

Konu şu başlıklar altında işlenmiştir:

1. İdarî Hayat ve Tarikatlar
2. İlmî Hayat ve Tarikatlar
3. Askerî Hayat ve Tarikatlar
4. İktisadî Hayat ve Tarikatlar
5. Yenilik Hareketleri ve Tekkeler
6. Batılılaşma Gayretleri ve Tekkeler
7. Tanzimat Öncesi Tekkeleri Islah Tedbirleri
8. Tanzimat'tan Sonra Tekkeleri Islah Tedbirleri
9. Tanzimat-Tekke Münasebetleri
10. Meşrutiyet Dönemi ve Tekkeler

Zaviyeler Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme⁷⁹

Kültür tarihçisi Ahmet Yaşar Ocak tarafından kaleme alınan makalede tekke ve zaviyeler genel hatlarıyla değerlendirilmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı *İslâm Ansiklopedisi*'nin "Zaviye" maddesini de Ocak ve Suraiya Faroqhi birlikte yazmıştır (c. XIII).

76 Erken Işın-Selahaddin Özpabıyıklar, İstanbul, 1999.

77 Mustafa Kara, İstanbul, 1977.

78 İrfan Gündüz, İstanbul, 1984.

79 Ahmet Yaşar Ocak, *Vakıflar Dergisi*, 1978, sy. XII.

***Vatan Savunmasında Mevlevihaneler (Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye)*⁸⁰**

Tekkeler “nefisle mücadele”nin yeri olmakla birlikte gerektiğinde cephe-lerde düşmanla mücadele eden dervişler de yetiştirmiştir.

Arşiv belgelerine dayanarak hazırlanan eser yakın tarihin birçok olayına da ışık tutmaktadır.

***Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler*⁸¹**

Cumhuriyet döneminde zaviyelerle ilgili olarak kaleme alınan en geniş ma-kale budur. “Klasik” haline gelen bu araştırma arşiv belgeleriyle konuya ışık tutmaktadır. Barkan (ö. 1979) İktisat Tarihi profesörüdür.

***İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*⁸²**

Osmanlı toplumunda esnaf teşkilatı ile tekke teşkilatı bir başka ifade ile esnaf eğitimi ile tekke eğitimi iç içedir. Fütüvvet teşkilatının ana metinleri olan fütüvvetnâmeler ve ahi zaviyeleri bunun en açık belgesidir.

Abdülhakî Gölpınarlı 1950’li yılların ilk senelerinde sözkonusu mecmuada bu teşkilat ile ilgili çok önemli metinler neşretmiştir.

Cumhuriyet döneminde tasavvuf ve tarikatların tarihiyle ilgili olarak eser yazarların en başında Abdülhakî Gölpınarlı (ö. 1982) sayılmalıdır.

4. Tekke Mimarisine Dair Bilgi Veren Eserler

***Osmanlı Mimarisi*⁸³**

Mimarlık tarihimizin en gayretli şahsiyetlerinden biri olan Ayverdi’nin eserleri konumuz açısından çok zengindir. Bağdat’tan Bosna’ya kadar bütün abidelerimizin hayatını yazarak onları “diriltten” Ayverdi (ö. 1984), kendisinden sonra eser kaleme alan “usta”ların işini de kolaylaştırmıştır.

80 Nuri Köstüklü, Konya, 2005.

81 Ömer Lütfi Barkan, *Vakıflar Dergisi*, 1942, sy. II.

82 Abdülhakî Gölpınarlı, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. Konuya ilişkin tez-lere örnek olarak bkz. Gönül Türk (Gülşen), “Tasavvuf Kültüründe Derviş Kitap Münase-beti ve Tekke Kütüphaneleri”, Yüksek Lisans tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst-itüsü, 1995; Züleyha Aktaş, “Tekke, Zaviye, Tarikatların ve Türbelerin Kaldırılması”, Yü-ksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998; Erkan Övüç, “Bir Osman-lı Sokağının Tasavvuf Merkezli Tahlili: Üsküdar İnadiye Caddesi Örneği”, Marmara Üni-versitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

83 Ekrem Hakkı Ayverdi, İstanbul.

İstanbul Tekkeleri Mimarisi Eklentileri ve Restorasyonu⁸⁴

Yıldız Teknik Üniversitesi'nde Doç. Dr. Can Binan'ın danışmanlığında yapılan bu doktora tezi henüz basılmamıştır.

Türkiye Mevlevihanelerinin Mimarî Özellikleri⁸⁵

Türkiye'de Mevlevihaneler üzerine yapılan en geniş araştırma özelliği taşıyan bu eser henüz neşredilememiş olan bir doktora tezidir.

Mevlana ve Mevlevîlik kültürü ile ilgili geniş bilgiler sunulduktan sonra Türkiye sınırları içinde bulunan 26 mevlevîhane tarihçesi ve mimarî özellikleriyle birlikte tanıtılmıştır.

Tezin üçüncü cildi ise resim, fotoğraf, kroki ve planlara tahsis edilmiştir. Eserin yayınlanması büyük bir boşluğu dolduracaktır.

İstanbul Tekkelerinin Mimarî ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri⁸⁶

Semavî Eyice'nin yönetiminde yapılan bir doktora tezi olan eser henüz basılmamıştır. Ancak yazar *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* ile Türkiye Diyanet Vakfı *İslam Ansiklopedisi*'nde konu ile ilgili yazdığı maddeler büyük bir boşluğu doldurmuştur.

Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları⁸⁷

İstanbul Teknik Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi'nde 1977'de yapılan doktora tezinin çoğaltılmış şekli olup 336 sayfadır. Tezin ana bölümleri şöyledir:

1. İslamiyet'te Tarikatların ve İlk Tarikat Yapılarının Ortaya Çıkışları
2. Osmanlı İmparatorluğunda Tarikat ve Fütüvvet Yapılarını Oluşturan Kurumlar
3. Tekke, Hangâh, Dergâh, Asitâne, Ribat, Buk'a, Derbent, İmaret
4. Tekke Mimarisinin Özellikleri, Bektaşî Tekkeleri, Mevlevî Tekkeleri
5. Tarikat Zaviyeleri
6. Fütüvvet Camileri
7. Ahi Zaviyeleri

Prof. Dr. Doğan Kuban'ın yönetiminde yapılan tez birçok şekil, plan ve çizimi de ihtiva etmektedir. Mimarlık bölümünde yapılan ilk çalışmadır.

84 Esin Demirel İşli, İstanbul, 1998.

85 Ş. Barihuda Tannkorur, Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, 2000.

86 Baha Tanman, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 1990.

87 Ahmet Işık Doğan, İstanbul, 1977

***Erken Osmanlı Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar:
Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler I-II⁸⁸***

Mimarlık dalında doktora tezi olarak hazırlanan bu eserin danışmanları Prof. Dr. Ayda Arel ve Prof. Dr. Semra Ögel'dir

Birinci ciltte ele alınan Tokat Zaviyeleri şunlardır:

Ebu Şems Hangâhı / Zaviye-i Mekkün / Halet Hangâhı / Sünbül Zaviyesi / Abdullah b. Muhyi Zaviyesi

İkinci ciltte ise Organ Gazi döneminin şu yapıları incelenmiştir:

İznic Orhan İmareti / Bilecik Orhan imareti / Bursa Orhan imareti / Yenişehir Postinpuş Baba Zaviyesi

Fotoğraf ve şekillerle zenginleştirilen eserde Bursa şeriyeye sicillerinin verileri de değerlendirilmiştir.

***İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimaî Bir Müessesesi:
Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler⁸⁹***

Sanat tarihi uzmanı Eyice'nin bu araştırması konunun mimarî boyutu kadar sosyal tesirlerine de ışık tutmaktadır.

5. Tekke Edebiyat ve Sanatına Dair Bilgi Veren Eserler

Tekke Şiiri Antolojisi⁹⁰

XIII. yüzyılda yaşayan Hoca Ahmet Fakih'le başlayan ve Rıza Tevfik ile sona eren 170 kadar tekke şairinden şiirler ihtiva eden eser bu isimle basılan kitapların en eskisidir.

Türk Musikisi Antolojisi Dini Eserler I-II⁹¹

1925'te tekkeler sırlandığında İstanbul Hallaç Baba Dergâhında şeyh olan Hüseyin Sadeddin Efendi (ö. 1946) kaleme aldığı eserlerle tekke eğitim ve kültürünü Cumhuriyet dönemi insanlarına aktaran en önemli yazarlarımızdan biridir.

Bu eserde tekke hayatıyla iç içe olan iki büyük sanat dalının beraberliği sergilenmektedir: şiir ve musikî. Bu iki sanat dalımızı teşvik ve himaye eden tek-

88 Sedat Emir, İzmir, 1994.

89 Semavi Eyice, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1963, XXI, İstanbul. Bu çerçevede bkz. N. Esra Dişören, "İstanbul'daki Ahşap Cami, Mescit ve Tekkeler", c. I-II, Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993; Esin Demirel İşli, "İstanbul Tekkeleri Mimarisi, Eklentileri ve Restorasyonu", Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 1998.

90 Vasfi Mahir Kocatürk, Ankara, 1955.

91 Sadeddin Nüzhet Ergun, İstanbul, 1942, 1943.

kelerde yüzlerce şair binlerce bestenin doğduğunu söylemek mübalağa sayılmamalıdır.

Sadeddin Nüzhet, *Antoloji'* de tasavvuf musikisi ile ilgili çok detaylı bilgiler verdiği gibi bestelenerek terennüm edilen ilahilerin güftelerini aktarmayı da ihmal etmemiştir.

Tekke musikîsinin ayrılmaz unsurları olan ayinhân, mevlidhân, mersiye-hân, zakirbaşı, kudumzen, neyzen, nevbezen gibi sanatkârlar geleneksel çizgileriyle tanıtılmıştır.

İlahileri güfte ve notalarıyla yayımlayan önemli bir çalışma da Yusuf Ömürlü tarafından *İlahiler* adıyla yapılmıştır. Ömürlü, Ali Rıza Şengel ve Abdülkadir Töre'nin koleksiyonlarını Mustafa Tahralı ile beraber neşretmiştir (Sekiz cilt, İstanbul, 1979, 1996).

***Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı İle İlgili Makaleleri*⁹²**

Tasavvufî edebiyatın özellikle Bektaşî neşvenin en büyük temsilcilerinden biri olan Rıza Tevfik'in konu ile ilgili makalelerini bir araya getirmiştir. Bazı makalelerin başlıkları şöyledir:

1. Devriyeler ve Haşim Baba'nın Devriyesi
2. İlahilere Dair
3. Türkçe Manzum Mevizeler
4. Gizli Fakat Ruhlu Canlı Bir Edebiyat
5. Yunus Emre'yi Ziyaret
6. Tasavvuf Hakkında

Rıza Tevfik ile ilgili aile arşivinin mühim bir kısmı Abdullah Uçman'ın nezdindedir.

***Tekke Şiiri Dinî ve Tasavvufî Şiirler Antolojisi*⁹³**

99 şairden 352 şiir ihtiva eden antoloji Fuat Köprülü, Ahmet Yaşar Ocak, Abdülhakî Gölpinarlı, Rıza Tevfik, Rauf Mutluay, Cavit Sunar, İbrahim Aslanoğlu, Mehmet Dâniş ve Ömer Tuğrul İnançer'in konu ile ilgili makaleleriyle başlamaktadır.

Daha sonra 1166'da vefat eden Ahmed Yesevi'nin mısralarıyla başlayan antoloji, 1915'te vefat eden Edib Harabî'ye kadar uzanmaktadır.

92 Abdullah Uçman, İstanbul, 2001

93 Ahmet Necdet, İstanbul, 1997. Bu başlık altında mütalâa edilebilecek tezlere örnek olarak bkz. Mehmet Adanır, "Tekke Musikisinde Zekai Dede'nin Yeri ve Önemi", Yüksek Lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989; Sema Gümüş, "Tarikatların Sanata Yaklaşımı", Yüksek Lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997; Aşkın Güney, "Halvetilerde Musikî", Yüksek Lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

II- Şiir Hikâye Roman

Tasavvuf klasikleri tekke eğitiminde olan ve olması gereken konuları bize aktarırlar. Bu şiir ve mesnevî kalıbıyla olabildiği gibi hikâye ve menakıbname türüyle de olabilir. Mesnevî tarzında yazılan eserlerin çoğu bugünkü hikâye ve roman kalıplarına yakın durum arz eder.

Günümüz hikâye ve roman yazarlarının kültür tarihimize ilgilenenleri için enteresan detaylar taşıyan konulardan biri de tekkelerdir. Reşat Nuri Güntekin'in *Miskinler Tekkesi*, Refik Halid Karay'ın *Kadınlar Tekkesi*, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Nur Baba'sıyla* başlayan bu çizgi Ahmed Hamdi Tanpınar'dan Abdülhak Şinasi Hisar'ın *Ali Nizamî Bey'in Alafrangalığı ve Şeyhliği*'ne (1952) kadar uzanmıştır. Şüphesiz bu sahanın yıldızı Samiha Ayverdi'dir (ö. 1993).

Hikâyede ise Ömer Seyfeddin, Sabahaddin Ali, Ahmet Hikmet Müftüoğlu ile başlayan bu çizgiyi Rasim Özdenören, Mustafa Kutlu sürdürmektedir. Konu ile ilgilenen roman yazarlarından Emine Işınsoy Okçu, Orhan Pamuk, Ahmet Altan sayılabilir.

III- Sonuç

Cumhuriyet döneminde özellikle son otuz yılda tekkelerle ilgili pek çok yayın yapıldı. Değişik tarikatlara mensup tekkelerin vakfiyeleri neşredildi. Postnişinleri tanıtıldı. Tekke eğitiminin nasıl gerçekleştirildiğine dair bilgiler gün ışığına çıkarıldı. Yalnız burada 1925'e kadar yayınlanan eserlere göre bir farklılık vardı. Osmanlı döneminde sözkonusu eserleri kaleme alanlar o tekkelerden feyz alan, o müesseseyi "içerden" tanıyan kimselerdi. Son otuz yılda bu literatürü ilim âlemine sunanların ise böyle bir şansı olmadığı için kitaplardaki bilgileri belli bir üslupla te'lif etmekten başka yapabilecekleri bir şey yoktu.

İkinci problem tekke ve tarikat üzerindeki baskıdır ki, bu da birçok insanı daha temkinli konuşmaya, daha dikkatli yazmaya, resmî tavırla ters düşmemeye sevk etmiştir. Bu "kayış"lar giderek makası açmış, gelenekten uzaklaşma tabî bir tavır gibi algılanır hale gelmiştir. "Zamanımız tarikat zamanı değildir" diyenler olduğu gibi "Eskiden tekke mi vardı?" sorusunun ardına saklananlar da olmuştur.

Son dönem tasavvufî literatürün ciddi problemlerinden biri de -bırakınız *Füsus*'u, *Mesnevî*'yi okutması- mensup olduğu tarikat pirinin Osmanlıca yazdığı kitabı okumaktan âciz insanların bir şeyh(!) olarak bu sahada kalem oynatmalarındadır. Dolayısıyla yakın zamanlarda şeyh durumunda olan insanların yayınladıkları eserlerin büyük bir çoğunluğu ma'lûldur.

“Kaht-ı rical”in hüküm sürdüğü bu yıllarda mistik açlık hissedenerin söz konusu “serap”lara doğru koşmaktan başka –maalesef- yapabilecekleri bir şey yoktur.

Şunu da itiraf etmek gerekir: Resmî ideolojinin tekke ve tarikat alanıyla ilgili yaptığı baskı ve kamuoyunda oluşan menfi tutum özellikle İlahiyat fakültesi öğretim elemanlarının araştırmalarını “korkak” ve “ürkek” duruma düşürmüştür. Seksen beş yıllık Diyanet İşleri Başkanlığı’nın konu ile ilgili bir eser ortaya koyamamasının da ana sebebi bu olmalıdır. Buna karşılık İlahiyat ve Diyanet camiasının dışında sosyal tarih, sosyoloji ve antropolojide yetkin danışman hocaların rehberliğinde yapılan çalışmalar daha “cesur” görülmektedir. Çünkü araştırmacının “tarikatçı” diye yaftalanma korkusu yoktur.

Çözüm yolu ise bellidir: Bu da din ve vicdan hürriyetinin tabii bir parçası olan mistik/tasavvufi hayatın önündeki engelleri kaldırarak “korku” tabularını yıkmak, işi tabi seyrine bırakmaktır.

The Literature on Education in Dervish Lodges

Mustafa KARA

Abstract

The presence of *tekkes* (sufi lodges), which are known as one of the principal educational institutions in the Islamic world, can be dated back to the first centuries. Appealing to the mystical, ethical and aesthetic dimensions of mankind, they have also directly influenced the development of the spiritual life. Dedicated men of heart who teach at the lodges are among the most influential figures in the formation of Islamic culture. The lodges have been organized in a systematic manner over the years and have answered the needs of individual regions by increasing their impact. Their main mission is the moral education of the believers and the elements of this education continue to appeal to the researchers.

Keywords: Tasawwuf (Sufism), Tarikat (religious path), Tekke (Sufi lodge), Dervish

Tekke Eğitimi ve Literatürü

Mustafa KARA

Özet

İslam toplumunda insan eğitimine hizmet veren temel kurumlardan biri olan tekkeler ilk yüzyıllardan beri varolagelmıştır. İnsanın mistik, etik ve estetik boyutuna hitap eden tekkeler fikrî, hissi hayatın da gelişmesine doğrudan tesir etmiştir. Tekkelerde

gönül eğitimini gerçekleştiren gönül adamları İslam kültürünün oluşumunda emeği olan insanların başında yer almışlardır. Zamanla organize olan tarikatlarla birlikte tesir ve yaygınlığı artan tekkeler bölgenin ihtiyaçlarına göre farklı alanlarda da hizmet vermişlerdir. Temel görevi müminlerin ahlak eğitimi olan bu kurumlar ve temsilcilerinin buldukları eğitim unsurları bugün de konu ile ilgilenenlerin dikkatini çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tarikat, Tekke, Derviş